

İBN SİNA'YA GÖRE ZORUNLU VE MÜMKÜN VARLIK *

GEORGE F. HOURANI

Çev: Birgül BOZKURT **

İbn Sina'nın zorunlu ve mümkün varlık analizi ve bundan doğan İlk Neden kanıtı Ortaçağ Arap ve Latin felsefesinde meşhur olduğu gibi Ortaçağ felsefesinin modern tarihçileri arasında da epeyce ilgi ve yorumu cezpt etmiştir. Fakat bunlar İbn Sina'nın kendisi tarafından ilgili konular üzerinde yazılan bütün yorumların ışığı altında pek az dikkate alınmıştır. Genellikle, Gazali, İbn Rüşd, İbn Meymûn ve Thomas Aquinas gibi Ortaçağ ilahiyatçıları görüşlerini *Şifa* ya da *Necât*'ın yorumları üzerine temellendirirken, modern bilginler kendilerine ulaşabilen metinlerden yararlanmışlardır. Genel bir anlama için bu yöntem çok kötü değildir; çünkü metinler birbirleriyle çelişmemekte ve içerik açısından önemli ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte, yazar tarafından yapılan sunumun bağımsız bir çabasının sonucu olarak ve hiçbir surette başka bir yorumun kopyası olmadan, her biri, kendinden bir şey eklemektedir. Bu sebeple, İbn Sina'nın kanıtlarının daha yakın analizleri ve daha doğru eleştirileri için, başlıca yorumları bir batı dili için uygun hale getirmek ve bunları bir yayında toplamak arzu edilir bir şey olarak gözükmektedir. Bütün bir koleksiyonun kullanışlı olmasına dönük olarak İbn Sina'nın zorunlu ve mümkün konusunu tartıştığı birçok pasaj vardır.

İbn Sina'nın bu sorular üzerine yoğunlaştığı ve kanıtlarını sürekli biçimde sunduğu dört incelemeden çeviri parçaları seçtim. Aynı konuların daha dağınık bir şekilde yer aldığı diğer iki kitap bulunmaktadır: *el-İşârât* ve *Danişnâme-i âlâi*. *el-İşârât* Fransızcaya çevrildi¹ ve *Danişnâme*'nin bir İngilizce çevirisi bugünlerde yayımlandı.² Aşağıdaki dört metin ve *el-İşârât* Arapça, *Danişname* ise Farsça olarak yayımlandı.³

Burada metinleri kronolojik bir sırada sunmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Alıntılanan dört kitap arasında, sadece *Şifa*'nın, *Necât* ve *Risaletu'l-*

* Bu makale George F. Hourani'nin "İbn Sina on Necessary and Possible Existence", (The Philosophical Forum, v. IV, no. I, Boston, 1972, ss.74-86.) adlı makalesinin çevirisidir.

** Dr. İslam Felsefesi, bbozkurt21@hotmail.com

1 Le Livre des Directives et Remarques, Fransızca çev. A.M. Goichon (Beyrut-Paris, 1951).

2 The Metaphysics of Avicenna, İngilizce çev. P. Morewedge (New York: Columbia University Press, 1973).

3 Arapça ve Farsça baskılar ve başka kaynaklar için bkz. A. M. Goichon, "İbn Sîna", New Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1960).

arşiyye'den önce yazıldığını biliyoruz ve bana göre öğretilerde hiçbir değişim emaresi görünmemektedir. Uyulan sıralama, daha basit ve kısa olandan, daha uzun ve özenilmiş tartışmalara doğru seyreden pedagojik bir sıralamadan ibarettir.

Bu dört çeviri Arapça yazma nüshalara dayanmaktadır. Çevirilerin her birinden bahsetmeden önce söylemek gerekir ki eklenen sayfa referansları bu nüshalara verilmiştir. El yazmalarına danışılmamıştır – bu, İbn Sina'nın çalışmalarının zenginliğini görmek için daha geniş bir girişim olabilirdi. Bazı metin düzeltmeleri tahmine dayanarak yapıldı ve bu yüzden geçici olarak düşünülmelidir.

Bu çeviriler her şeyin ötesinde kesinliği hedeflemiştir. Teknik terimleri çevirmedeki tutarlılık sürdürülmüştür. Arapçaya daha yakın olmak gerektiği yerde İngilizce stili feda edilmiştir. Bu yüzden, örneğin, *vacibu'l-vücüd* İngilizce'de kulağa hoş gelmemesine rağmen “varlığın zorunluluğu” (necessary of existence) olarak çevrilmiştir çünkü “zorunlu olarak var olan” (necessarily existent), “zorunlu varlık” (necessary being), “varoluşu zorunlu olan” (that whose existence is necessary) gibi diğer tüm çeviriler ya bir şey ekleme ya da orijinal ifadede yer alan ya da ima edilen bir şeyi çıkarma riskini çok daha fazla taşımaktadırlar.⁴ Umudum şu ki, sözlü zarafetteki her kayıp, İbn Sina'nın mantıksal zarafetinin daha parlak bir beyanı ile telafi edilecektir.

Metne ait ya da açıklayıcı birkaç not eklenmiştir, fakat ben bu argümanların eleştiri, analiz ve genel tercüme görevlerini başkaları tarafından devam ettirilmesi için bırakıyorum.

1. Uyûnu'l-mesâil, ed. M. Cruz Hernandez, Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age, 25-26 (1950-1951), ss. 303-323.

Bu kısa inceleme geleneksel olarak Farabi'ye atfedilirdi, fakat bu eserin şimdilerde genellikle onun stil ve içeriğine değil muhtemelen İbn Sina'nın stil ve içeriğine dayandığı düşünülüyor. Bkz. F. Rahman, *Prophecy in Islam* (London, 1958, ss.21-22). Bu eser, İbn Sina'ya ait olmasa bile, aşağıda verilen uzun parçaların argümanlarına iyi bir giriş sağlar. Aynı makalede Cruz, Domingo Gonzalez tarafından yapılan Ortaçağ Latin çevirisini de düzenlemiştir.

4 Arapça “vücüd” kavramının karşılığı İngilizcede “existence”, “mevcüd” kavramının karşılığı ise “existent” olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Nitekim Hourani de bu makalenin 12. dipnotunda buna işaret etmiştir. Biz ise bu ikisi için “varlık” kavramını kullandık. Bu kavram ikisini ifade etmese de bağlam içerisinde hangisi olduğu anlaşılmalıdır. Bunun yanında biz “necessary of existence”e karşılık olarak “zorunlu varlık”, “necessity of existence”e karşılık olarak da “varlığın zorunluluğu” ifadesini; aynı şekilde “possible of existence” için “mümkün varlık”, “possibility of existence” için ise “varlığın imkânı” ifadelerini tercih ettik. Bu kullanımlarımız, Arapça orijinaline ve Türkçe literatürde yaygın olan kullanımlara daha uygun düşmektedir. Bunlara ilaveten çeviriye gerekli olmadıkça eklemelerde bulunmadık. Metin içerisinde sadece bize ait ek ifadeler {} parantezi içerisinde olanlardır. Ç.N.

Tecrîdu risaleti 'd-daavii kalbiyye başlıklı daha kısa biçimi *Resailu Fârâbi*' de yayımlandı (Haydarabad, 1926). Burada çevrilen parçada, içerik açısından farklar küçük ölçüdedir.

Çeviri:

[308] Biz diyoruz ki, varlıklar iki çeşittir. Bunlardan biri, bir şeyin kendisi düşünüldüğünde, onun varlığı zorunlu değildir; bu, “mümkün⁵ varlık” (possible of existence) olarak isimlendirilir. İkincisi ise, bir şeyin kendisi düşünüldüğünde, onun varlığı zorunludur; bu da zorunlu varlık (necessary of existence) olarak isimlendirilir. Biz mümkün olan herhangi bir varlığı yok olarak düşündüğümüzde, bunu takip eden bir imkânsızlık ortaya çıkmaz, böylece o, varlığı için bir neden olmaksızın bir şey yapamaz. Ve eğer o varsa, başkasıyla zorunlu varlık olur; bu nedenle o daima, kendisiyle mümkün başkası dolayısıyla zorunlu varlık olan bir şey olur. Bu imkân, ya ebedi olanın, ya da her zaman değil de bazen var olanın sahibi olan şeydir.⁶

Şimdi şu kabul edilemez⁷ ki, mümkün şeyler bir sonsuz nedenler ve etkiler zinciri veya bir ilişki dairesi içerisinde var olabilir;⁸ onlar zorunlu bir şeyde sınırlanmalıdırlar ki o da ilk varlıktır. Böylece kendisiyle zorunlu varlığın yokluğu düşünüldüğünde bir imkânsızlık ortaya çıkar. O'nun varlığı için neden yoktur ve O'nun varlığının başkasıyla olması kabul edilemez. O, şeylerin varlığı için ilk nedendir ve bu sebeple O'nun varlığı en öncelikli varlıktır. O her türlü eksiklikten uzaktır; O'nun varlığı bu nedenle mükemmeldir. Dolayısıyla O'nun varlığı en mükemmel varlıktır, madde, form, fiil ve erek gibi nedenlerden beridir ve O'nun zorunlu varlık olmaktan başka bir özü {mahiyeti} yoktur; bu O'nun zatının doğasıdır.⁹ Bu sebeple O'nun bir cinsi, ayırımı

5 “Mümkün” tüm bu kısa ifadelerde “mantıksal mümkün” ve “kontenjan” anlamına gelir.

6 Dikkat çekilen bu iki sınıf şey, göksellerin ebedi, değişmeyen şeyleri ve oluş dünyasının var edilen şeyleridir. Her ikisi de kullanıldığı anlamda mümkündür; hatta ebedi şeyler kontenjan (varlıktır), kendi mahiyetleri icabı herhangi bir zorunlulukla var olmazlar, dolayısıyla dışsal sebeplere ihtiyaç duyarlar.

7 “Lâ Yecûz” kelime olarak “izin verilmeyen.” demektir. “Yecûz”, şeriat (İlahi kanun) tarafından izin verilen eylemler sınıfı için İslam hukukunda kullanılmakla “yumkin”den (mümkün olan) daha geniş bir çerçeveye sahiptir.

8 Yani sebepler ve etkiler. İçinde aynı özellikteki olguların, aynı sebepsel ilişkilerde tekrar ettiği döngüler söz konusudur, yoksa içinde sebepler ve etkilerin ikisinin de aynı anlamda olması gibi, iki ve daha fazla bireysel olgunun birbiriyle bağlı olduğu bir döngü söz konusu değildir. Bkz. Necât, ss. 235-236.

9 Quiddity: Mahiyet. Individual Nature: İnniyet.

veya tanımı yoktur ve O'nun bir kanıtı yoktur ama O her şeyin kanıtıdır.¹⁰ O'nun kendisiyle olan varlığı sonsuz ya da başlangıçsızdır, herhangi bir yoksunluk O'na karışmamıştır ve O'nun varlığı kuvve halinde de değildir. Bu nedenle O, var olamayacak bir mümkün değildir, O, varlığını sürdürecektir hiçbir şeye ihtiyaç duymaz ve O bir durumdan başka bir duruma dönüşmez. O, başka hiçbir şeyin sahip olmadığı bir gerçeklik anlamında birdir.

2. *Risaletü'l-arşiyye, Resailü İbn Sina* içinde, (Haydarabad, 1935), ss. 2-4.

A. J. Arberry bu bölümleri *Avicenna on Theology* (London, 1951), sayfa 25-28'de çevirmiştir, fakat İbn Sina'nın hemen hemen rasyonel olan kanıtını layıkıyla göstermek için tam olarak yeterli değildir.

Çeviri:

[2] Birinci ilke: Zorunlu Varlığın İspatı.

Bilesin ki, her varlığın varlığı için ya bir sebebi¹¹ vardır ya da yoktur. Bir varlığı zihinde varsaydığımızda gerek var olmadan önce (varlığına referansla), gerekse gerçekten var iken, eğer bir sebebi varsa o, mümkün bir şeydir; çünkü varlığı mümkün olanın varlığının imkânı, onun varlığa geçişi¹² nedeniyle ortadan kaldırılamaz. Eğer ne şekilde olursa olsun onun varlığının bir sebebi yoksa o, zorunlu varlıktır.

Eğer bu ilke doğru olarak kabul edilirse, ileride ifade edeceğim üzere, varlık {dünyasında} varlığı için herhangi bir sebep olmayan bir varlığın delili şudur: Bu varlık¹³ ya mümkün varlıktır ya da zorunlu varlıktır. Eğer zorunlu

10 Onun kanıtının reddi, onun henüz kazandığı varlığının kanıtıyla çelişiyor gözükmektedir. Latince tercüme fazladan kelimeler içermektedir: Neque demonstratio super ipsum (ex causa), immo est demonstratio (et causa) omnibus rebus. "Onun (bir sebep olmak bakımından) kanıtı yoktur, ancak o, her şeyin kanıtı (ve sebebi)dir." Bu okuma çelişkiyi gidermektedir, çünkü önceki kanıt, şeylerin, ilk sebebini etkilemesi gibi bir sonuç doğurmuştur, oysa daha yukarı bir sebepten başlayan ve bir etki olarak ilk sebebe giden bir kanıt yoktur. Ya Latin mütercim bir zorlukla karşılaştı ve açıklayıcı kelimeler kullandı ya da onun Uyun ve Tecrid'in Arapça el yazması bizde eksik olan kelimeleri içermiştir.

11 Sebep, bu pasajda "illet"ten açık bir şekilde ayırt edilmemektedir. Her ikisi de "cause" (sebep/neden) olarak tercüme edilmiştir. Bkz. A. M. Goichon, *Lexique de la Langue Philosophique d'Ibn Sinâ*, (Paris, 1938), bölüm VV, sebep ve illet.

12 Duhûluhu fi: Bu aynı zamanda "inclusion in" (dahil olma) anlamındadır. Fakat İbn Sina hemen altta mümkünlerin varlığa "dahil olduğunu/girdiğini/geçtiğini" (entering into) söylemektedir. Böylece onlar var olmayandan olurlar, sırf varlığın bir varlık alanından değil. Bkz. *Risaletü'l-arşiyye*, s. 4: "varlıktan önceki mahiyetin varlığı yoktur." Bkz. Fazlurrahman, "Essence and Existence in Avicenna.", *Mediaeval and Renaissance Studies*, 4 (Oxford, 1958), ss.1-16, ve *A History of Muslim Philosophy* içinde, (Wiesbaden, 1963-1966), I, 484-486; P. Morewedge, *The Metaphysics of Avicenna*, Yorum; "Philosophical Analysis and Ibn Sinâ's 'Essence-Existence' Distinction", *Journal of the American Oriental Society*, 92 (1972), ss. 425-435.

13 el-Mevcûd, existent olarak okunur; matbu olanında: el-vucûd, existence olarak okunur.

varlık ise bununla ilgili problemimiz hemen sonuçlanır. Eğer mümkün varlık ise mümkün varlık, ancak onun varlığını yokluğuna tercih eden bir sebepten dolayı varlığa gelir^{14*} Diğer yandan eğer onun sebebi de mümkün varlık ise ve aynı şekilde birbirine bağımlı olan [bir] mümkünler [serisi] söz konusu olur ki, bu durumda kesinlikle hiçbir varlık olmayacaktır; çünkü [3] varsaydığımız bu varlık^{15*}, kendinden önce bir sonsuz varlıklar^{16*} [serisi] olmadıkça var olmaz, bu ise imkânsızdır. Bu yüzden mümkünler bir tür zorunlu varlığa dayanırlar.

İkinci İlke: Şanı Yüce Olan'ın Tekliği

Üçüncü İlke: O'nun Sebeplerinin Reddi.

Bu, birinci ilkenin bir sonucudur. Bil ki, zorunlu varlığın hiçbir şekilde sebebi yoktur. Sebeplerin dört çeşidi vardır: Bir şeyin varlığının kendisinden olduğu [varlığa geldiği] etkin sebep; bir şeyin uğruna varlık kazandığı ereksel ve tamamlayıcı sebep; bir şeyin kendisinde varlık kazandığı maddi sebep; ve bir şeyin varlığının kendisinde olduğu formel sebep....

[4] Öyleyse şöyle deriz: O'nun fail sebebinin olmadığı -bir açık- kanıtı şudur ki; şayet O, varlığı için bir sebebe sahip olmuş olsaydı yaratılmış bir varlık¹⁷ olurdu, hâlbuki o sebep zorunlu varlıktır. Böylece O'nun fail sebebinin olmadığı ortaya konduysa, bu bizi şunu düşünmeye götürür: O'nun mahiyeti O'nun bireysel doğasıdır yani O'nun varlığıdır; ve O ne cevherdir ne de arazdır ve varlıklarını birbirinden alan, bir yönden zorunlu varlık, bir yönden de mümkün varlık olan (bu şekilde) iki varlık da olması kabul edilemez.

O'nun mahiyetinin Kendisinden ayrı olmayıp O'nun varlığı ile O'nun gerçekliğinin¹⁸ aynı olduğunun bir kanıtı şudur: O'nun varlığı O'nun gerçekliğinin aynısı olmasaydı, O'nun varlığı O'nun gerçekliğinin bir ilintisi¹⁹ olurdu. Ancak, ilintili olan her şey sebeplidir ve sebebi olan her şey de bir sebebe

14 11. dipnota bakınız.

15 12. dipnota bakınız.

16 12. dipnota bakınız.

17 Hâdis-en; normalde var edilmiş (generated) anlamındadır, fakat bu İbn Sina'nın tüm kozmolojisiyle çelişmektedir. Onun kozmolojisinde var edilenlerin yanı sıra sebepler de ebedi şeylere ihtiyaç duyar: Örnek olarak bkz. Uyunu'l-mesail, s. 2, üstte, 5. not. Öyleyse "hâdis-en" burada daha geniş bir anlamda yani başka bir yerde "el-hudûs ez-zâtî" "essential origination" olarak isimlendirilmiş olan şeyi içeren anlamda kullanılmış olmalıdır.

18 Himself: zâtihi (kendisi). Zât aynı zamanda "essence" (öz) anlamına da gelir. Reality: Hakikat.

19 Araz olarak okunur. Haydarabad nüshasında nefis "self" vardır ki cümleyi kendisiyle çelişir yapmaktadır. Takip eden cümle, "ilintisel her şey" burada araz'ın uygun düştüğüne ipucu vermektedir. İbn Sina diğer şeylerde varlık bir ilintidir demek istemektedir. Fakat ilinti burada özel bir anlamda anlaşılmalıdır, var olan maddelerin ilintileri olarak değil.

muhtaçtır; ve bu sebep ise ya O'nun mahiyetinin dışındadır ya da O'nun mahiyetiyle aynıdır. Eğer dışında ise, O, zorunlu varlık olamaz ve bir etkin sebepten bağımsız olamaz. Eğer sebep, mahiyet ise sebebin tam olarak var olması gerekir ki başka bir şeyin varlığı onunla var olabilsin; fakat varlıktan önceki mahiyet, varlığa sahip değildir, ve eğer o {mahiyet}, böyle bir öncelikli varlığa sahip olsaydı, ikinci bir varlığa ihtiyaç duymazdı. Bundan dolayı soru, tekrar bu [önceki] varlıkla ilgili hususa gelip dayanır: Eğer varlık mahiyete ilinti olmuşsa, bu nereden gelmiş ve nasıl ona bağlanmıştır?

Böylece zorunlu varlık olanın bireysel doğasının O'nun mahiyeti olduğu, O'nun herhangi bir etkin sebebinin olmadığı ve mahiyet diğer şeyler için ne ise varlığın zorunluluğunun da O'nun için o olduğu ortaya konmuş oldu. Buradan şu durum açıkça ortaya çıkmıştır ki, zorunlu varlık hiçbir şekilde diğer varlıklara benzemez, çünkü O'nun dışındaki tüm şeylerin varlığı, (kendilerinin) mahiyetlerinden başkadır.²⁰

3. *el-Necât*, ed. M. S. Kurdî, 2. ed. (Kahire, 1938), ss. 224-227, 235.

Bu metinlerin bölümleri, A. M. Goichon tarafından tam olarak Fransızcaya çevrildi: *Lâ Distinction de l'essence et de l'existence d'après Ibn Sinâ (Avicenna)*, (Paris, 1938), ss. 159-163, 166-167. Tam bir Latince tercümesi N. Caramé tarafından yapıldı: *Avicennae Metaphysices Compendium*, (Rome, 1926), ss. 66-70, 91-93.

Çeviri:

[224] “Metafizik’in” İkinci Kısım.

Bölüm: Zorunlu ve Mümkün Kavramlarının Açıklanması.

Zorunlu varlık, bir imkânsızlık söz konusu olmaksızın yokluğu düşünülemeyen varlıktır. Mümkün varlık ise bir imkânsızlık söz konusu olmaksızın varlığı ya da yokluğu düşünülebilen varlıktır. Zorunlu varlık varoluşu gerektirir. Mümkün varlık, varlık ya da onun yokluğu gibi bir tür gerekliliğe sahip olmayandır. (Bu bizim bu bağlamda “mümkün varlık”la kast ettiğimiz şeydir; buna karşılık mümkün varlıkla “potansiyel halde olan” da kastedilebilir ve –daha önce “mantık” bölümünde ayrıntılı olarak verildiği gibi- “mümkün” gerçekte var olan her şeye yüklenir.)²¹

Sonra, zorunlu varlık, kendisiyle {zatiyla} veya kendisiyle olmadan zorunlu olabilir. Kendisiyle zorunlu varlık olan kendisi dolayısıyla olandır, başkası

20 “Mahiyeti(hi)” şeklinde okunur. Haydarabad nüshasında “mahiyeti” şeklindedir.

21 Yani Şifa'nın. Necât'ın mantık üzerine bölümü yoktur. [Ancak bugün elimizde bulunan Necât'ın mantık bölümü vardır. Bkz. İbn Sina, Necât, Neşretü'l-Mektebeti'l-Murtadaviyye, Tahran, Tarihsiz, s. 3-96; ayrıca bkz. Hayrani Altıntaş, İbn Sina Metafizigi, Elis yay., Ankara, 2008, s. 27. Ç.N.]

dolayısıyla değildir, yani o öyle bir şeydir ki, yokluğunun varsayılmasından bir imkânsızlık ortaya çıkar. Diğer yandan, kendisiyle zorunlu olmayan varlık, kendinden başka bir şey ön şart konursa, zorunlu varlık olur. Örneğin, 4, kendisiyle zorunlu varlık değildir, fakat 2+2'nin farz edilişinde zorunludur, ve yanma, kendisiyle zorunlu varlık değildir, ancak doğal aktif bir gücün, doğal pasif bir güç ile teması, yani yakan ile yakılanın teması farz edildiğinde zorunludur.

Bölüm: Kendisiyle Zorunlu Olan Başka Bir Şeyle Zorunlu Olamaz. Başka Bir Şeyle Zorunlu Olan, Mümkündür.

Bir şeyin aynı zamanda hem kendisiyle zorunlu hem de başka bir şeyden dolayı zorunlu olması kabul edilemez. Çünkü eğer diğer şey kaldırılırsa ya da varlığı dikkate alınmazsa, şüphesiz ya onun²² varlığının zorunluluğu etkilenmemiş olarak kalacaktır ve bu yüzden onun varlığının zorunluluğu başka bir şeyden dolayı olmayacaktır, ya da onun varlığının zorunluluğu kalmayacak ve bu yüzden onun varlığının zorunluluğu kendisiyle olmayacaktır.

Başka bir şeyden dolayı zorunlu varlık olan her şey, kendisiyle mümkün varlıktır, çünkü başka bir şeyden dolayı zorunlu varlık olanların varlıklarının zorunluluğu bazı bağlantı ve ilişkilere dayanır ve bağlantı ve ilişkinin ele alınışı, bağlantı ve ilişkiye sahip olan tüm şeylerin ele alınışından farklıdır. Sonra, varlığın zorunluluğu ancak bu bağlantının ele alınışı ile kurulur. Bu yüzden bir şeyin tek başına ele alınışı, varlığın zorunluluğunu ya da varlığın imkânını ve yahut da varlığın imkânsızlığını gerektirmelidir. Ancak varlığın imkansızlığını gerektirmesi kabul edilemez, çünkü varlığı kendisiyle imkânsız olan her şey başka bir şeyden dolayı bile olsa var olmaz.... [226]. ...²³ {Aynı şekilde} varlığın (kendisiyle)²⁴ zorunluluğunu gerektiren bir varlığı da gerektiremez, çünkü daha önce söylediğimiz üzere, eğer bir şeyin varlığı kendisiyle zorunlu ise onun varlığının zorunluluğu başkasından dolayı olamaz. Bu yüzden geriye, kendisinin göz önüne alınmasıyla onun mümkün varlık olması kalmaktadır. Buna karşılık, bu başkası {denen} şeyle ilişkisinin eklenmesinin göz önünde bulundurulmasıyla, o zorunlu varlık olur, bu başkası {denen} şeyle ilişkisinin kesilmesinin göz önüne alınmasıyla o imkânsız varlık olur, fakat kendisi, kendisiyle düşünüldüğünde, koşulsuz olarak, mümkün varlık olur.

Bölüm: Zorunlu Olmayan, Var Olmaz

22 Yani ilk şeyin.

23 225. sayfanın son satırındaki “ve lâ en yekûne”den 226. sayfanın ikinci satırındaki “fi haddiha”ya kadarki yer editör tarafından, başka bir düzenli kanıt içinde ilgisiz ve karışık bir ilave olarak, parantez içerisine alınmıştır. Bu satırı atlayarak onu izlemiş oldum.

24 Anlamın tam olması için “bi zatihi” ifadesi eklenmelidir.

Bu yüzden açıktır ki, başka bir şeyden dolayı zorunlu olan her varlık, kendisiyle mümkün varlıktır. Bunun tersi de söylenebilir, bundan dolayı kendisiyle mümkün olan her varlık, eğer varlığı meydana gelmişse, başka bir şeyden dolayı zorunlu varlıktır; çünkü şüphesiz bu {varlık}, ya gerçekten gerçek bir varlığa sahip olmalıdır ya da gerçekten gerçek bir varlığa sahip olmamalıdır - fakat bu, gerçekten gerçek bir varlığa sahip olamaz çünkü bu durumda o, imkânsız varlık olur-;²⁵ bu yüzden geriye onun gerçekten gerçek bir varlığa sahip olması kalır. Ve bu durumda onun varlığı ya zorunludur ya da zorunlu değildir. Fakat varlığı zorunlu olmayan, hâlâ [sadece] mümkün varlıktır ve onun varlığı yokluğundan ayırt edilemez; ve onun bu durumu ile ilk durumu arasında hiçbir fark yoktur, çünkü o, varlığından önce de mümkün varlıktı ve şimdi o, önceki durumu ile aynı durumdadır. Bu yüzden, şimdi eğer onun yeniden yapıldığı varsayılırsa, bu [yenilenme] durumu ile ilgili yerinde bir soru sorulabilir: Bu, mümkün varlık mıdır yoksa zorunlu varlık mıdır? Eğer mümkün varlık olsaydı, ve bu durum önceden de şeyin [sırf] imkanında olsaydı, şimdi yeni hiçbir durum doğmazdı. Fakat eğer onun varlığı zorunluysa ve öncel bir şeyden dolayı zorunlulaştırılıyorsa, [yeni] durumun varlığı, bu öncel şeyden dolayı zorunludur ve bu durum şeyin²⁶ varlığa çıkışından başka bir şey değildir; bu yüzden onun varlığa çıkışı zorunludur.

Ayrıca, her mümkün varlık ya kendisiyle var olur ya da birtakım sebepler yüzünden var olur. Eğer kendisiyle var olmuşsa, o mümkün varlık değil, zorunlu varlıktır. Eğer bir sebepten dolayı var olmuşsa, ya onun varlığı o sebebin var olduğu her zaman zorunludur ya da sebebin varlığından önceki halinde kalır, fakat bu imkânsızdır. Bu sebeple onun varlığı sebep var olduğu müddetçe zorunludur.

[227] Bu yüzden ki kendisiyle mümkün varlık olan her şey, ancak başka bir şeyden dolayı zorunlu varlıktır.

....

[235] Bölüm: Zorunlu Varlığın İspatı

Hiç şüphe yok ki varlıklar^{27*} vardır ve her varlık^{28*} ya zorunludur ya da mümkündür. Eğer o, zorunluysa, zorunlunun varlığı aranan sonuç olarak bir

25 O, şeyin meydana gelmiş varlığının varsayılması ile gerçekte var olmaması arasında bir çelişkinin olduğunu kast etmedikçe, gerçekte varlık sahibi olmayan şeyin niçin mümkün varlık olamayacağı bana göre açık değildir. Bu noktada İbn Sina'ya yönelik daha fazla eleştiri için bkz. Goichon, *Distinction*, s. 163.

26 Yani etkinin.

27 12. dipnota bakınız.

28 12. dipnota bakınız.

kerede doğrulanır. Eğer o, mümkünse, mümkünün varlığının zorunlu varlıkta bittiğini göstereceğiz. Öncelikle, aşağıya bazı öncülleri kuracağız.

Bunlardan biri şudur ki, kendisiyle mümkün olan her şeyin, aynı zamanda kendisiyle mümkün sınırsız miktardaki sebeplerinin olması imkânsızdır. Bu, onların hepsinin, ya beraber var olmalarından ya da beraber var olmamalarından dolaydır. Eğer bunlar, aynı zamanda sonsuz miktarda beraber var değillerse, fakat geçici bir seride var oluyorsa –bunun tartışmasını sonraya bırakacağız. Eğer beraber var oluyorsa ve aralarında herhangi bir zorunlu varlık da yoksa, şüphesiz bu toplam, böyle bir toplam olarak, ister sonlu ister sonsuz olsun, ya kendisiyle zorunlu varlıktır ya da mümkün varlıktır. Öyleyse eğer o, kendisiyle zorunlu varlık olup fakat öğelerinin her biri mümkün ise, zorunlu varlık mümkün varlıkların birleşimi olur ki bu saçmadır. Eğer o, kendisiyle mümkün varlıksa, toplam, varoluş için varlığı bahşedecek bir şeye ihtiyaç duyar. Bu da toplama ya dıştan ya da içten olacaktır. Eğer içtense, ya bir öge zorunlu varlık olacaktır, hâlbuki onların her biri mümkün idi [varsayıldı], öyleyse bu saçmadır. Ya da bu öge mümkün varlık olacak ve toplamın varlığı için bir sebep olacak; halbuki toplamın sebebi, başta onun parçalarının –ki kendisi de bu öğelerden biridir- varlığı için bir sebep olur, bu durumda bu öge kendi varlığının sebebi olacaktır. Bu imkânsızdır; fakat bu doğru olsaydı bile, bir yönden istenilen sonuç olurdu; çünkü kendini var etmeye yeten her şey zorunlu varlıktır; -hâlbuki o zorunlu varlık değildi [varsayılmıyordu]- bu da saçmadır. Bundan sonra geriye kalan, toplama (varlık verenin) dışsal olmasıdır ve bunun mümkün bir sebep olması imkânsızdır, çünkü biz bu toplamda bütün nedenleri, mümkün varlıkları bir araya getirdik; bu yüzden bu {sebepler} ona dışsaldır ve kendisiyle zorunlu varlıktır. Bundan dolayı, bütün mümkünler, bir sebepte, zorunlu varlıkta sonlandırıldı ve hiçbir mümkün varlığın sınırsız sayıda mümkün sebepleri yoktur.

4. *Şifa: İlahiyat*, ed. G. C. Anawati ve diğerleri (Kahire, 1960), c. I, ss. 37-39, Birinci Risale, Altıncı Bölüm.

Bu pasaj A. Hymann tarafından (A. Hymann ve J. J. Walsh, eds., *Philosophy in the Middle Ages*, New York, 1967, ss. 240-242) dikkatli bir şekilde tercüme edilmiştir. Yeni bir çevirinin temel amacı, bu ve önceki pasajlar arasında kelime uyumu sağlamaktır. Birçok yerde benim tercümem, Hymann'inkinden kelimelelerin ötesinde farklıdır.

Çeviri:

[34] Bölüm: Zorunlu Varlık ve Mümkün Varlık Üzerine Olan Açıklamaya Giriş; Zorunlu Varlığın Sebebi Yoktur; Mümkün Varlık Sebeplidir; Zorunlu Varlık, Varlığı Bakımından Kendisi Dışındaki Şeylere Denk Değildir ve Bu Varlık Hususunda Başka Şeylerle İlişkili Değildir.

Daha önceki konumuza dönerek deriz ki: Zorunlu varlık ve mümkün varlığın her birinin kendilerine özgü özellikleri vardır. Dolayısıyla şöyle deriz: Varlık alanına dâhil olan şeyler, akli bir ayırımla iki kısma ayrılabilirler. Bunlardan ilki, kendisi dikkate alındığında varlığında zorunlu olmayandır. Onun varlığının imkansız olmadığı da açıktır, aksi taktirde varlığa dahil olamazdı. Bu [kısım] şey, imkân sahasındadır. Diğer kısım ise kendisi dikkate alındığında varlığı zorunlu olandır.

Öyleyse deriz ki: Kendisiyle zorunlu varlığın sebebi yoktur, buna karşılık kendisiyle mümkün varlığın sebebi vardır. Kendisiyle zorunlu varlık, bütün yönlerinden zorunlu varlıktır. Zorunlu varlığın varlığının başka varlıkla denk olması, böylece ikisinden her birinin varlıklarının zorunluluğunda diğeriyle eşit olması ve birbirlerini gerektirmeleri mümkün değildir.²⁹ Onun {zorunlu} varlığın herhangi bir çokluğu barındırması kabul edilemez. Yine zorunlu varlığa ait olan gerçekliğin herhangi bir şekilde paylaşılması kabul edilemez. Böylece bizim bu iddialarımızdan şu sonuç ortaya çıkar; zorunlu varlık gerekli, değişebilir, çoklu değildir, ya da kendine özgü olan varlık [biçimiyle] ilgili bir paylaşımı söz konusu değildir.

[38] Zorunlu varlığın sebebinin olmadığı açıktır. Çünkü zorunlu varlığın, varlığı için bir sebebi olsaydı, varlığı bu sebepten dolayı olurdu. Fakat her ne zaman bir şeyin varlığı başka bir şeyden dolayısıyla, o, başka bir şey değil de kendisi bakımından düşünülürse, varlık onun için zorunlu olmaz; ve her ne zaman bir şey, başka bir şeyden değil de kendisi bakımından düşünülürse, varlık onun için zorunlu olmaz, o kendisiyle zorunlu varlık değildir. Bundan dolayı, şu açıktır ki, kendisiyle zorunlu varlığın bir sebebi olsaydı, o, kendisiyle zorunlu varlık olmazdı. Böylece zorunlu varlığın sebebinin olmadığı aşikâr olmuştur.

Ve bundan şu açıkça ortaya çıkmıştır ki; bir şeyin hem kendisiyle zorunlu varlık olması hem de başka bir şey dolayısıyla zorunlu varlık olması kabul edilemez. Çünkü varlığı başkası dolayısıyla zorunlu olsaydı, diğer şey olmaksızın var olması uygun olmazdı ve her ne zaman başka bir şey olmaksızın var olması uygun değilse, varlığının kendisiyle zorunlu olması imkânsızdır. [Bunun tersine], eğer o, kendisiyle zorunlu ise, o var olmuştur³⁰ ve başka

29 “Yetelâzemân”. Bkz. Goichon, Lexique, s.v. “Telâzeme”. “Zorunlu olarak birbirine eşlik eden” değil (Hyman).

30 Hasala. Kendisiyle zorunlu olanın ebedi olduğu hususunda, zamanda var etmeye yönelik bir ima yoktur.

{varlığın} zorunlu kılışı, onun varlığı üzerinde herhangi bir etkide bulunmamıştır; [oysa]³¹ bir şeyin varlığı üzerinde, başka bir şeyin etkisi olduğu zaman, onun [sonra gelenin] varlığı kendisiyle zorunlu olamaz.

Ayrıca herhangi bir şey, kendisi dolayısıyla düşünüldüğünde o, mümkün varlıktır, onun varlığı da yokluğu da bir sebepten dolaydır. Çünkü eğer o var oluyorsa, varlık ona yokluktan ayrılmış olarak gelmiştir, ve eğer o var olmuyorsa, yokluk ona varlıktan ayrılmış olarak gelmiştir. Bu durumda kaçınılmaz şekilde bu iki durumdan³² her biri, ona ya başkasından gelir ya da başkasından gelmez. Fakat eğer başkasından gelirse, o başka şey sebeptir, buna karşılık eğer başka şeyden gelmiyorsa (bu kendisiyle zorunlu varlıktır, tahmin ettiğimiz gibi kendisiyle mümkün varlık değildir.)³³ Böylece ortaya çıkmaktadır ki; var olmamış ve sonra var olan her şey, kendisi dışında kabul edilebilir bir şey tarafından belirlenmiştir.³⁴ Ve yokluk için de durum aynıdır.

Çünkü bu belirlenim için ya o şeyin mahiyeti yeterlidir ya da yetersizdir. Eğer onun mahiyeti iki durumdan^{35*} herhangi birisi için yeterli ise, o da [39] gerçekleşiyorsa, o şey kendisiyle mahiyetinde zorunludur, oysa onun zorunlu olmadığı varsayılmıştı ki bu saçmadır. Eğer onun mahiyetinin varlığı³⁶ o şey için yetersiz, ama [o] kendisinin varlığının eklendiği³⁷ bir şey ise bu durumda onun varlığı, kendisi değil başka bir şeyin varlığından dolayı olmalıdır ki bu şey onun sebebidir; bundan dolayı onun bir nedeni vardır. Öyleyse özetle, iki durumdan biri, kendisi yüzünden değil fakat bir sebepten dolayı onun

31 Sayfa 38'in 8. ve 9. satırlarında metin sıkıntılıdır. Kahire nüshasında şunlar vardır: Velew wecebe bi-zatihi, lâ hasala. Ve lâ te'sire li-icabi'l-gayri fi vücudihî'l-lezi yu'essiru gayrehu fi vücudihî... asgari olası değişiklikle manayı tamamlamak için şu okuma ve harekeleme önerilir: Velew wecebe bi-zatihi, lâ hasala, ve lâ te'sire li-icabi'l-gayri fi vücudihî. (Ve)'l-lezi yu'essiru(hu) gayrehu fi vücudihî... Ben bu varsayıma göre tercüme ettim.

32 Yani var oluş (existence) ve var olmayış/yokluk (non-existence).

33 Muteakip tarzdaki bir cümle kanıtı tamamlamaya muhtaçtır: (fe huve vâcibu'l-vucûdi bi-zâthi, gayru mumkîni'l-vucûdi bi-zatihi kema ferednahu)

34 Tahassasa bi emrin câizin bi-gayrihî. Câizin, (admissible=kabul edilebilir) kelimesi, uygun değil gibi görünüyor. Hâricin, (external=dış) daha uygun ve yazım olarak daha yakın olmaktadır.

35 26. dipnota bakınız.

36 Metinde vucûd "existence" var. Fakat mahiyetin varlığı şeyin varlığı için yetersizdir demek yanlıştır. Vucûd yerine, "doğa" (natura) veya hususiyet (character) manasındaki bir kelimeye ihtiyaç duyulmaktadır.

37 Bel emrun yuzâfu ileyhi vucûdu zâtihi. Zât, "kendi" (self) veya "öz" (essence) anlamına gelir. Öz (essence) de burada manayı tamamlar, fakat bu pasajda zât düzenli olarak "kendî" (self) anlamında kullanılmıştır.

için zorunludur. Bildiğin üzere varlık unsuru,³⁸ bir sebep edinmektedir ki bu, varlığın sebebidir; diğer yandan yokluk unsuru da bir sebep edinmektedir ki bu, varlık unsuru için sebebin var olmamasıdır.

Biz deriz ki; [mümkünün] bir sebeple ve o sebeple bağlantılı olarak zorunlu olması gerekir. Çünkü eğer o zorunlu olmazsa, sebebin varlığı durumunda ve o sebeple bağlantılı olması durumunda, o henüz [sadece] mümkün olur, ve onun iki durumdan biriyle belirlenmiş olmadan hem var hem yok olduğu kabul edilebilirdi. Ve [hatta] sebep var olduğunda, o, yeni baştan üçüncü bir şeyin varlığına ihtiyaç duyar, bu üçüncü şeyle onun için yokluk yerine varlık veya varlık yerine yokluk belirlenirdi; öyle ki bu şey, başka bir sebep olur; ve bu kanıt sonsuza dek sürüp giderdi. Fakat sonsuza dek sürüp gitse [bile], bu {sürüp gitmeye} rağmen, onun varlığı kendisi için asla belirlenmez ve öyle ki onun için varlık asla söz konusu olmazdı. Bu da imkânsızdır; bu imkânsızlığın nedeni yalnızca sebepler zincirinin sonsuza dek sürmesi değil, (çünkü bu çerçevede, böyle bir sürüp gitmenin imkânsız olup olmadığı şüphelidir.) daha çok kendisiyle belirlenebildiği herhangi bir sürüp gitmenin var olmamasıdır; oysa onun mevcut olduğu var sayılmıştı. Dolayısıyla, bu durum doğrulamaktadır ki, varlığı mümkün olan her şey, sebebiyle ilişkili olarak zorunlu olmadıkça var olmaz.

38 el-Ma'na'l-vucûdî. Ma'na, (fikir=idea, kavram=concept) kelimesinin klasik anlamı burada uygun değildir, çünkü İbn Sina, bir sebebi olmak anlamında gerçek varlığa göndermede bulunmaktadır. "Attribute=nitelik" (Hyman) daha uygundur, fakat varlığın araz olup öze eklendiğini ima etmektedir. "Factor=unsur" belirsiz bir kavramdır ve öyleyse çoğunlukla ma'na demektir, özellikle de ortaçağ felsefi kullanımında.